

tui opettajien arvokasvatuksen kritiikkinä, ja siitä myös kyseisessä syytösjutussa oli kyse.¹

Tarkastaja joutui tutkimaan paikkakuntalaisten esittämiä syytöksiä ”ryssävihaan” ja sotaiseen mielialaan kasvattamisesta. Lisäksi syyttäjät nostivat esille opettajan osallisuuden Lapuan liikkeeseen. Tarkastaja ja koulun johtokunnan jäsenet asettuivat aluksi tukemaan opettajaa, joka oli heidän mielestään joutunut poliittisen ajojahdin kohteeksi. Syyttäjät eivät siitä lannistuneet. He ottivat yhteyttä valtiolliseen poliisiin, jossa syyttäjien poliittiset näkemykset saivat osakseen ymmärrystä. Lisäksi kansandemokraatteja lähellä oleva *Kansan Ääni* -lehti nosti tapauksen julkiseksi keskustelun aiheeksi, myös kouluhallituksen kansandemokraattista pääjohtajaa informoitiin asiasta. Opettajan lisäksi syytökset kohdistettiin nyt myös tarkastajaan, jota vanhemmat syyttivät opettajan tukemisesta.

Paine opettajaa ja tarkastajaa vastaan koveni. Opettaja yritti saada viran toiselta paikkakunnalta, mutta epäonnistui. Tarkastajan suhtautuminen opettajaan muuttui syyttäjien ulotettua arvostelunsa myös häneen. Yllättäen tarkastaja ilmoittikin olleensa tyytymätön opettajaan. Elettiin aikaa, jolloin äärivasemmisto näytti saavan haluamansa virkamieslainsäädännön muutokset. Laki ei kuitenkaan vielä sallinut opettajan erottamista poliittisävytteisillä syytöksillä. Siksi opettajasta yritettiin päästä eroon juopumus-syytöksillä. Lain mukaan opettaja voitiin erottaa, jos hän käyttäytymisellään viran ulkopuolella osoitti, ettei ansainnut sitä kunnioitusta, jota hänen asemansa opettajana edellytti.

Juopumus julkisella paikalla oli käypä syytöseruste.

Tarkastajan asenteessa tapahtui kuitenkin taas muutos, kun syyttäjiä suurempilukuinen joukko paikkakuntalaisia kokosi voimansa opettajan tueksi. Toista sataa kyläläistä todisti, ettei tämä ollut syyllistynyt juopotteluun. Myös opettaja itse oli aktiivinen. Hän hankki poliisilta todistuksen, jonka mukaan pidätykseltä näyttänyt tilanne olikin ollut vain henkilöllisyyden tarkastamista varten. Syyttäjät menettivät pelin ja

opettaja säilytti virkansa. Tarkastajakin pidättäytyi jatkotoimista.

Edellä kuvattu tapaus kertoo opettajiin kohdistettujen syytösten tutkimisen ongelmista. Monesti syytöstapauksia tutkitaan lähes yksinomaan kouluviranomaisten tuottamien lähteiden varassa. Niissä taas argumentoidaan pääasiassa kansakouluasetuksen kurinpitosäännösten ehdoilla. Ellei valtiollinen murroskausi olisi valanut syyttäjiin uskoa uudenlaisen poliittisen vaikuttamisen mahdollisuuksista, kyseinen syytös-juttu olisi ehkä jäänyt syntymättä. Tai sitten se olisi piirtynyt jälkipolville vain juopumus-syytöksien muodossa.

Kyseistä syytöstapahtumaa selvittänyt kansakouluntarkastaja kuvaili puoli vuosisataa myöhemmin toimintaansa, jossa hänen mielestään sodanjälkeinen poliittinen jännitys ei näkynyt. Edellä kuvattua syytöstapausta hän ei nostanut esille, sillä se olisi kertonut aivan muuta.² Kyseisen tapauksen, kuten muidenkin opettajiin kohdistuneiden syytösten tutkimisen tekee vaikeaksi toimijoiden perimmäisten pyrkimysten jääminen hämärän peittoon. Jos vaikka lasten vanhemmat olisivat halunneet päästä opettajasta eroon poliittisista syistä, syytökset verhottiin usein sellaisiksi, etteivät ne näyttäneet poliittisilta. Näin tehtiin usein myös toisen maailmansodan jälkeisenä murrosaikana, vaikka yhteiskunnallinen tilanne oli suotuisa poliittisen vasemmiston esittämälle koulun arvostelulle. Syytöstapausten lähempi tarkastelu paljastaa niihin liittyneen kuitenkin monesti politiikan.

Poliittiset murrokset ovat heijastuneet koulumaailmaan ja aiheuttaneet konflikteja. Riidat ovat taas tuoneet esille sellaista, josta muuten on vaiettu. Silti myös murroskausien tutkimisessä on ongelmia. Henkilöt, jotka esimerkiksi sodanjälkeisinä vuosina syyttivät opettajia, eivät historian häviöinä halua muistella kyseisiä asioita. Myöskään syytetyt opettajat eivätkä heidän omaisensa halua palauttaa asioita mieleensä, koska usein syytöksissä oli paljon perääkin. Asioista vaietaan niiden arkaluontoisuuden vuoksi. Kansakouluntarkastajan tai valtiollisen poliisin etsivän kaltaiset virkansa puolesta asiaan sekaantuneet muistavat taas

asiat valikoiden. Siksi opettajien arvokasvatuksen kritiikin tutkiminen vaatii paikallisyhteisön menneisyyden tuntemista. Tutkijan on selvitettävä opettajan ja tämän syyttäjien kytköksiä toisiinsa ja perehdyttävä paikkakunnan poliittiseen kulttuuriin. Vain yksityiskohtaisen tarkastelun avulla pystyy selvittämään, millaisia asioita liittyi kotien ja koulun välisiin ristiriitoihin, miten erilaiset ryhmät ja yksilöt suhtautuivat niihin sekä miten ihmisten asema yhteisön jäsenenä vaikutti heidän suhtautumiseensa. On siis valittava niin sanottu mikrohistoriallinen lähestymistapa.³ Makrotason, valtakunnallisen tason tarkastelussa arkaluontoiset ilmiöt, kuten koulun arvoristiriidat jäävät usein piiloon.

Kansakoulunopettaja mallikansalaisena

Kansakoulunopettajat olivat omaksuneet 1800-luvun lopulla kansallisuusliikkeen ajatuksen kansakunnan yhtenäistämisestä ja valtion voimistamisesta. Opettajat samaistivat itsensä kansakunnan rakentajiksi ja kaivat kansallista eheyttä rikkovia aatteita. Kansakoulunopettajien rooli valtion kansalaisten kasvattajana korostui itsenäisen Suomen rakennusvaiheessa. Opettajien piti olla uskollisia esivallalle, maineeltaan nuhteettomia, ahkeria ja hurskaita. Opettajavaliokoinnilla varmistettiin tulevien opettajien sopivuus esikuviksi ja seminaarikasvatuksella vahvistettiin heidän kuuliaisuuttaan.⁴

Itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmeninä kansakoulunopettajien poliittinen asennoituminen oli yhtenäinen: opettajat kannattivat oikeistopuolueita. Kansakoulunopettajien suhde poliittiseen oikeistoon herättää kysymyksiä, sillä maalaisliitto ja kokoomuspuolue vastustivat usein hyvinkin jyrkästi kansakouluväen pyrkimyksiä. Sitä vastoin vasemmisto, joka voimakkaimmin pyrki edistämään kansakoulutointa ei saanut opettajien kannatusta.⁵ Opettajat omaksuivat yhteiskunnallisen asemansa mukaisen poliittisen roolin, johon heitä oli jo seminaarissa valmistettu. Usein paikkakunnan poliittinen eliitti edellytti opettajan ottavan osaa muun muassa suojeluskuntien tai Lotta Svärd -järjestön toimintaan. Niiden sekä

muiden ei-sosialististen seurojen ja yhdistysten jäsenyys lankesi opettajalle kuin luonnostaan ja opettaja sitoutui niiden arvomaailmaan. Kansalaissodan jälkeen valkoisen Suomen perintö tuli ajoittain niin vahvasti esille, että opettajan oli helpointa myötäillä sitä. Kansanopettajat kulkivatkin valtaviiran mukana karikoita vältellen.

Koulujen tarkastajat valvoivat opettajia etteivät nämä toimineet mallikansalaisen ihannetyypin vastaisesti. Sopimaton käytös sekä virassa että sen ulkopuolella sanktioitiin. Epäsäännöllisen elämäntavan, juopotelun tai tehtävien laiminlyönnin tiedettiin johtavan varoituksiin ja viimekädessä virasta erottamiseen. Opettajien poliittisten mielipiteiden sanktiointi sen sijaan oli ongelmallisempaa. Opettajien piti välttää poliittisia kannanottoja, koska ne saattoivat lyödä såröjä yhtenäisen kansakunnan projektiin. Varsinkin maaseudulla opettajan ”vääränlaiset” poliittiset kannanotot saivat yhteisön vaatimaan opettajan erottamista. Opettajien poliittisen toiminnan sopivuudesta tai sopimattomuudesta päätti kuitenkin viime kädessä kouluhallinnon virkamieskunta.

Poliittiset murroskaudet paljastavat milaista käytöstä kouluhallinnon virkamieskunta odotti kansakoulunopettajilta. Kansa-

1 Kyseisestä syytösjutusta ks. *Jukka Rantala*, Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948 (Helsinki 1997), s. 9–11.

2 *M.O. Karttunen*, Maalaiskansakouluntarkastajana Etelä-Pohjanmaalla 1940- ja 1950-luvuilla. Teoksessa *Koulu ja menneisyys XXVIII* (Helsinki 1990), s. 69.

3 Ks. *Carlo Ginzburg*, Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Suom. Aulikki Vuola (Tampere 1996), esim. s. 193; ks. myös *Risto Alapuro*, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933 (Helsinki 1994), s. 316–317.

4 Mallikansalaisuudesta ja sen määrittelystä ks. *Risto Rinne*, Kansanopettaja mallikansalaisena. Opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana. Turun yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia A:108 (1986), esim. s. 9; *Risto Rinne*, Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen että sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:135 (1989).

5 Ks. *Aimo Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Oppivelvollisuus-koulun alkuvaiheet (Turku 1950), s. 278; ks. myös *Veli-Matti Autio*, Opetusministeriön historia IV (Järvenpää 1986), s. 73.

Syyttäjät vaativat opettaja Jyräkoskelle (kesk.) rangaistusta fasismille suoritetuista palveluksista, joilla he tarkoittivat kuulumista lottiin. Sitä vastoin opettaja Pietarinen (oik.) säästyi syytöksiltä, vaikka hän oli toiminut Lotta Svärd -yhdistyksen paikallisosaston varapuheenjohtajana. Neljännesvuosisadan aikana Jyräkoskesta oli tullut paikkakunnan johtohahmo, ja hänen arvokasvatuksestaan löytyi tilaisuuden tullen paljon huomauttamista. Nuori opettaja ei vielä ollut vakiinnuttanut paikkaansa eikä ehtinyt bankkia vihاميةhiäkään. Paikkakunnan kokemusperintö ja siitä nousseet kaunat näkyivätkin opettajien syytösjutuissa selvästi. Kuva vuodelta 1947. Museovirasto.

laissota jälkiselvittelyineen, oikeistoradikalismien kausi ja toisen maailmansodan jälkeiset niin sanotut vaaran vuodet loivat paineita opettajakunnan poliittiseen seulonnan. Edellä esitetyt ajanjaksot ovat otollisia tutkimuskohteita, koska ne paljastavat yhteisön kansakoulunopettajiin kohdistamia odotuksia. Opettajien poliittisen eetoksen tutkimisessa kyseisenlaiset murroskaudet ovat kuin kalvomaisia tirkistysaukkoja, jotka umpeutuivat tilanteen vakiintuessa. Seesteisinä kausina koulu näyttäisi olevan poliittisista intohimoista vapaa.

Kansakoulunopettajan mallikansalaisuutta on aiemmin tarkasteltu lähinnä lakien ja asetusten sekä erilaisten mietintöjen näkökulmasta.⁶ Virallinen asiantuntijapuhe ei kuitenkaan kerro toteutuneesta todellisuudesta. Vastausta vailla on oliko kansakoulunopettajat sellainen yhtenäinen poliittinen ryhmä kuin aiempi tutkimus on esittänyt. Opettajiin kohdistettuja syytöksiä tutkimal-

la voi yrittää selvittää oliko kansanopettajien uskollisuus esivallalle onnistuttu varmistamaan opettajarekrytoinnilla ja opettajakoulutuksella. Syytöstarpeuksiin perehtymällä voi myös selvittää miten kansanopettajien poliittiseen käyttäytymiseen pyrittiin vaikuttamaan.

Opettajien arvokasvatuksen kritiikki

Opettajien ja kotien välisiä arvovieriteitoja tai konflikteja ei juurikaan ole tutkittu. Näin siitä huolimatta, että koulu on ollut yhteiskuntaan vahvasti sosiaalistava instituutio. Kansakunnan yhtenäistämistä kansakoulun avulla voi pitää viime vuosisadan suurena projektina Suomessa. Vanhempien lähetettyä lapsensa kouluun nämä joutuivat kuitenkin alistumaan ulkopuoliseen kontrolliin. Opettajan ja koulun arvot eivät aina olleet samat kuin perheen, mikä aiheutti kitkaa kotien ja koulun välille. Tästä on monia kuvauksia muun muassa kaunokirjallisuudessa. Myös kokonainen yhteiskunnallinen ryhmä, työväestö, joutui kokemuksensa mukaan koulun alistavaan kontrolliin vastoin omaa tahtoaan. Koulun tehtäväksi tuli sosiaalistaa työläislapsen ja -perheet valkoisen Suomen arvoihin, ja oppivelvollisuus tarjosi siihen mahdollisuuden. Työväen muistelmia tutkinut *Ulla-Maija Peltonen* on todennut, että työväestö suhtautui kielteisesti sekä kouluun että opettajiin. Työläisperheet kokivat koulua käyvien lastensa huonon kohtelun kollektiivisesti, koko perhettä kohtaavana epäoikeudenmukaisuutena vallanpitäjien taholta.⁷

Moskovon välirauhan solmimisen jälkeinen aika antaa tilaisuuden tarkastella kyseistä eripuraa. Poliittisen äärivasemmiston näkökulmasta kyseiset vuodet olivat toiveikkaita. Se uskoi yhteiskunnan muutokseen, ja joitain viitteitä siitä oli jo näkyvissä. Niin sanottuja uusia kasvoja valittiin eduskuntaan, keskusvirastojen johtoa vaihdettiin ja valtiollinen poliisi uudistettiin. Yhteiskunnan eri aloilla näkyneen uuden suunnan politiikan uskottiin ulottuvan kouluunkin, mistä osoituksena oli kansandemokraatin nostaminen kouluhallituksen pääjohtajaksi ja opetusministeriksi.

Ei koululaitosta tarvitsekaan puhdistaa!

Lapuan Hirviyoella kansakoulu kulkee „normaalista” latuaan ja opettaja opettaa . . . tappamaan ryssiä!

Lapua on edelleen ik:n vahva ka alkaansal tunnetun lbyhkän linnake ja siellä elää vielä monet kihlakunnanoikeudessa. keinot ja konstit. Jolla lapualaisuus- Nyt tämä tunnettu ik:n ritari den synkkää peikkoa pidetään yllä. opettaa Hirviyoella kansakoulupo- Lapuan Hirviyoella elää ja val- Jille, että »stitten saa tupakoida kuttaa kansakoulunopettajana Leo kun on tappanut 4 ryssiä!» Leinonen ik:n ansiollutunut ritari. No onhan tällä kertaa turhaa. muiluttaja, Mikko Erichin voittella, puhua koulujen puhdistamisesta silloin kun hän vieraili Lapualla kun opettajat lietsovat aitoisän- Jossain oikeusjutussa. Kerrotaan, maallista ryssäviibaa kansakoulu- että samalla kertaa kun lakimies nuorisoon! sillä kaikkihan sujuu Mikko Erich esiintyi lakituvasa, lapuan malliin. Eiköhän tämä tällainen ole täy- sityä Mikko Erichin vaattelsin. Jo sin normaalia olotilaa, vai mitä njattellevat viranomaiset?

Ääriivasemmisto arvosteli koulun arvokasvatus- ta lehdissään. Vaasalainen Kansan Ääni -lehti keskiytyi erityisesti ruotimaan yksittäisten opet- tajien toimia ja luomaan pohjaa näiden painos- tukselle. Kansan Ääni 23.8.1946.

opettaja ei ollut sitoutunut oikeistoradika- lismiin. Suureksi osaksi se oli johtunut kou- luhallituksen tiukasta poliittisia äärisuunta- uksia vastustavasta politiikasta. Edes oikeis- toradikalismien etsikkoaikana opettajakunta ei ollut vapautunut kouluhallituksen ohja- uksesta, vaikka poliittinen oikeisto oli ajoit- tain voimakkaasti kritisoinut kouluhallituk- sen linjaa. Kansakoulun kunnallisesta luon- teesta huolimatta valtion ote opettajiin oli

Ääriivasemmisto syytti opettajia puolueel- lisuudesta. Opettajien keskuudessa kritiikki koettiin ylimitoitettuna, sillä opettajat oli- vat omasta mielestään toimineet puolueet- tomasti. Monet syytetyiksi joutuneet opet- tajat eivät hyväksyneet syytöksiä puolueel- lisuudesta tai työläisten arvojen väheksymi- sestä. He eivät omasta mielestään olleet voineetkaan kyseenalaistaa valkoisen Suo- men arvoja. Kansalais sodan jälkeen ja la- pualaisaikana niin sanottuja epälojaaleja opettajia oli kiersittu kouluista. Esimerkiksi Hämeenlinnan tarkastuspiirissä erotettiin opettaja, koska hän oli puhunut myötämie- lisesti vallankumouksesta oppitunnilla ja toiminut muutenkin punaisten toivomalla tavalla. Turun työläiskaupunginosassa Rau- nistulassa toiminut opettaja joutui puoles- taan eroamaan virastaan annettuun ”siveel- lisen kannatuksensa punakapinalle”. Myö- hemmin opettaja valittiin uudelleen samaan virkaan, mutta hänen kollegansa, koulun johtokunnan opettajajäsen, vastusti valintaa ja tiedusteli oliko valitulla opettajalla sove- lias mielenlaatu. ”Koulun sisäisen rauhan takia olisi johtokunnan otettava huomioon myöskin koulun opettajain enemmistön toi- vomukset”, vaati johtokunnan opettajajäsen, eikä punaisia kannattanut opettaja saanut virkaansa. Myöhemmin tämä sai virkansa takaisin Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksellä. Hyvin harva erotettu opettaja kuitenkaan jaksoi tai uskalsi valittaa samalla lailla päätöksestä kuin raunistulalaisopetta- ja.⁸ Oikeistoradikalismien kiihkeimpänä kau- tena kokoomuslainen opetusministeri Paa- vo Virkkunen kehotti kouluhallitusta tutki- maan ilmiantoja ”epälojaaleista” opettajis- ta. Kansakouluntarkastajien tutkimukset joh- tivatkin yleensä opettajalle annettuun muis- tutukseen tai varoitukseen. Joissain tapauk- sessa opettaja painostettiin pois koulusta.⁹ Opettajakunta tukeutui sotien välisenä aikana valkoisen Suomen arvomaailmaan. Kuitenkaan sodanjälkeisinä vuosina erotet- taviksi vaadituista opettajista ei monikaan muistuttanut Väinö Linnan Täällä Pohjan- tähden alla -romaanin Pentinkulman kylän kansakoulunopettajaa, joka alisti avoimesti työläislapsia ja yritti valaa oppilaisiin kiih- köisänmaallista sotaisuutta. Kovin moni

6 Esim. Hannu Simola, Paljon vartijat. Suomalainen kansanopettaja valtiolisessa kouludiskurssissa 1860- luvulta 1990-luvulle. Helsingin yliopiston opettajakou- lutuslaitoksen tutkimuksia 137 (1995); Rinne 1986, 1989.

7 Ulla-Maija Peltonen, Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen (Helsinki 1996), s. 231–237; ks. myös Rai- mo Parikka, Malmi-Tapanilan työläisyhteisö 1920-lu- vun alussa. Teoksessa Väki voimakas 4. Suomi 1917– 1918 (Hämeenlinna 1990), s. 308.

8 Liisa Korpineva, Punaisten koulupolitiikka ja Hä- meenlinnan tarkastuspiirin koulut. Julkaisematon Hel- singin yliopiston Suomen historian laudatur-tutkimus (1976), s. 89; Markku Pura, Työväenlasten koulun- käynti Raunistulassa vuosina 1899–1989. Julkaisema- ton Turun yliopiston kasvatustieteen pro gradu -tut- kielma (1990), s. 140–141.

9 PaaVo Virkkunen, Itsenäisen Suomen alkuvuosikym- meniltä (Helsinki 1954), s. 329–330.

10 Rantala 1997, s. 58.

säilynyt vahvana kouluhallituksen ja ennen kaikkea sen kansakouluntarkastajien avulla. Sodanjälkeinen koulun arvostelu onkin ymmärrettävä osana kommunistien politiikkaa. Aikakauden poliittinen taktikointi kansanrintamayhteistyön vaalimisineen esti kommunisteja kuitenkaan ryhtymästä jyrkkiin toimiin. Silti puhdistusretoriikka sai jotkut ryhtymään sanoista tekoihin.

Poliittiset syytökset

”Sopimaton lasten kasvattajaksi” -syytös kuvaa sodanjälkeisen ajan vaikutuksia opettajan asemaan: epävarmassa poliittisessa tilanteessa oppilaiden vanhemmat vaativat opettajan erottamista monesti ilman argumentteja, saatikka että he olisivat yrittäneet osoittaa tämän syyllystyneen kansakouluasetuksessa mainittuihin rikkeisiin. Monien vanhempien mielestä opettaja oli sopimaton kasvattamaan lapsia, koska tämän arvot olivat toiset kuin heillä. Sodanjälkeisen ajan ilmapiiristä kertoo vaatimus opettajien erottamisesta tai heidän pakottamisesta muuttamaan suhtautumistaan työläisiin. Monet ääri vasemmiston kannattajat uskoivat, että vanhoja vääryyksiä voitaisiin oikoa ja koulukasvatuksenkin arvoja saataisiin muutettua. Sopimaton lasten kasvattajaksi -lause toistuu useissa ääri vasemmiston kannattajien opettajista tekemissä kanteluisissa ja joukkokokouksissa kerättyjen erotettaviksi vaadittujen virkamiesten nimilistoissa. Esimerkiksi Kalajoen kansakoulun opettajan ilmoitettiin olevan sopimaton lasten kasvattajaksi kiihkomielisen Saksan-aatteen vuoksi. Opettaja oli vienyt oppilaansa saksalaiseen laivaan sodan aikana ja poislähtiessä hän oli vaatinut oppilaita tekemään Hitler-tervehdyksen. Kantelijan mukaan opettaja tunnettiin paikkakunnan mustimpana taantumuksen edustajana.¹⁰ Tapauksesta ilmenee opettajia vastaan esitettyjen syytösten luonne. Opettajia yritettiin saada vastuuseen aikaisempien tekemistensä tai yleisen mielipiteen nojalla.

Sotien jälkeen poliittisten puhdistuspyrkimysten kohteeksi joutuneista noin kahdesta sadasta opettajasta ketään ei erotettu. Jotkut vaihtoivat painostuksen takia paikkakuntaa, mutta vain harvat. Lakien

ohella opettajia puolustivat kouluhallituksen tarkastajat. Jos he olisivat nähneet puhdistuksen tarpeelliseksi, vaihtuvuus opettajakunnassa olisi ollut suuri. Opettajan asemaan pystyivät vaikuttamaan myös koulujen johtokunnat, mutta niidenkin piti alistaa tärkeimmät päätöksensä tarkastajan hyväksyttäväksi. Nuhteettomuus ja esimerkiksi kuuluvuus opettajien ominaisuuksiin. Mikä sitten oli sopimatonta käyttäytymistä riippui pitkälti tarkastajan tulkinnasta. Esimerkiksi eräs alahärmäläisopettaja opetti kansakouluntarkastajan mukaan ”suurella hartaudella ja voimakkaasti kasvattavassa sävyssä”. Osa lasten vanhemmista syytti kyseistä opettajaa kuitenkin fasistiksi. Heidän mielestään opettaja ei ollut soveltanut opetus- ja kasvatustyössään ajan vaatimaa demokraattisuutta. Tarkastaja oli kuitenkin eri mieltä asiasta ja hylkäsi syytökset.¹¹

Monissa paikoissa porvarilliset edustajat olivat säilyttäneet asemansa koulujen johtokunnissa. Se selittää opettajan saaman tuen. Joissain kunnissa oli kuitenkin vasemmistoenemmistö, joten vasemmiston ääni pääsi kuuluviin myös kansakoulujen johtokunnissa. Tällaisia kuntia varten Suomen kansan demokraattinen liitto laati ohjeet opettajakunnan puhdistamiseksi.¹² Puhdistamisen piti tapahtua opettajan vaalien kautta: opettajaksi piti valita pätevimmän sijaan sopivin, sellainen, joka omaisi ääri vasemmistolle myönteisen mielenlaadun. Taantumuksellisten opettajien vaikutusyritykset piti estää, ja heidän asenteensa ääri vasemmistoon piti saada muuttumaan. Ääri vasemmiston ja sosiaalidemokraattien eripura, ja ennen kaikkea tarkastajien kielteinen asennoituminen vesittivät kuitenkin tuon kaltaisen vallan käyttämisen niissäkin kunnissa, joissa oli vasemmistoenemmistö. Ääri vasemmisto epäonnistui koululaitoksen muuttamisessa, minkä puki sanoiksi ainoa sen politiikkaan sitoutunut kansakouluntarkastaja V. A. Niininen vuonna 1949: ”Kun välirauhansopimus tehtiin, niin meistä koulumiehistä tuntui, että nyt ainakin voidaan uudistaa koululaitos. Näin ei kuitenkaan käynyt. – – Opetusministeriössä on kaikki vanhat esittelijät, jotka yrittävät tehdä kaikkensa jarruttaakseen hyviä esityksiä.”¹³ Ni-

ninen osui asian ytimeen. Huolimatta ääri-vasemmiston saamista opetusministerin ja kouluhallituksen pääjohtajan paikoista se ei pystynyt vaikuttamaan kouluhallinnon virkamiehiin. Kouluhallinnon virkamiehet, etenkin kansakouluntarkastajat pitivät tärkeänä suojella opettajakuntaa ääri-vasemmiston hyökkäyksiltä, vaikka myös heitä uhkailtiin. Ääri-vasemmisto oli ajanut jäykän virkamieslainsäädännön muuttamista sellaiseksi, joka olisi mahdollistanut niin opettajien kuin tarkastajienkin erottamiset poliittisilla perusteilla. Kun lainsäädännön muuttaminen juuttui presidentti Paasikiven vastustukseen, opettajakunta säästy puhdistukselta.

Mallikansalaisuuden mureneminen

Sodanjälkeiseen opettajistoon kohdistettuun painostukseen kuuluu ilmiön kaksijakaisuus. Valtakunnan tasolla ei näytä tapahtuneen juuri mitään. Ruohonjuuritasolla sen sijaan tapahtui. Jotkut intoutuivat puhdistusretoriikasta tai katsoivat ajan muuten vain sopivaksi korjata vanhoja vääryyksiä. Opettajaa, jota varjosti valkoisen Suomen perintö oli helppo arvostella. Se ei tapahtunut niinkään Suomen kommunistisen puolueen tai Suomen kansan demokraattisen liiton kehotuksesta, vaan monesti myös niiden tietämättä. Mitään ei näytä tapahtuneen, mutta kuitenkin jotain hyvin merkittävää tapahtui, mikä ei virallisista asiakirjoista käy ilmi. Rahvas saattoi ensi kertaa itsenäisen Suomen historiassa arvostella opettajia virallisesti ja sen esittämät näkökannat oli pakko ottaa huomioon. Väki kokoontuikin kylissä runsaslukuisesti käsittelemään opettajan edesottamuksia ja vääranlaista kasvatusta. Aiemmin ei kuka tahansa voinut arvostella opettajia etenkin maaseudulla, jossa opettajat olivat olleet kyläyhteisön henkisiä johtajia. Kunnanvaltuustot, kunnalliset lautakunnat, kirkkovaltuustot, nuorisoseurat, naisyhdistykset, pankkien johtokunnat, osuustoimintaliike, urheiluseurat jne. olivat harvoin toimineet vailla opettajia – opettajilla oli ollut niin sanottua sosiaalista pääomaa.¹⁴ Sen turvin opettajat olivat pystyneet vaikuttamaan paikkakuntalaisten elämään monin tavoin.

Sodanjälkeisen poliittisen murroksen suoma tilaisuus meni kuitenkin nopeasti ohi. 1940-luvun lopulla kansakoulunopettajat nousivat takaisin henkiselle kateederille, josta heidät oli pudotettu.

Kansakoulunopettajan mallikansalaisuus-ideaali säilyi vielä kymmenkunta vuotta. Sitten yhteiskunnan nopea modernisoituminen ja kaupungistuminen alkoivat muuttaa kutsumusopettajan perustyyppiä. Mallikansalaisuutta – opettajan uskollisuutta, ahkeruutta, nuhteettomuutta ja hurskautta – ei enää korostettu opettajarekrytoinnissa samoin kuin aiemmin. Myös opettajankoulutusta uudistettiin ja yksiarvoisuuden sävyttämä seminaarihenki alkoi murtua.¹⁵ Kansakoulunopettajan työnkuva muuttui, kun opettajan viran ulkopuoliseen toimintaan ei kohdistunut enää samanlaisia odotuksia ja paineita kuin aiemmin. Opettajan piti edelleen toimia nuhteettomasti, mutta enää hänen ei tarvinnut osallistua seura- ja yhdistystoimintaan entisen lailla. Opettaja pystyi jakamaan elämänsä julkiseen ja yksityiseen. Ajatus mallikansalaisuudesta hämärtyi.

11 Sama, s. 76–77.

12 Sama, s. 108–110, 275–278.

13 SKDL:n liittokokouksen pöytäkirjat 28.6.–1.7.1949, Kansan Arkisto.

14 Sosiaalisesta pääomasta ks. *Pierre Bourdieu*, *Kultursociologiska texter* (Lidingö 1986); Kansanopettajien sosiaalisesta pääomasta ks. esim. *Christina Florin*, *Who Should Sit in the Teacher's Chair? The processes of feminization and professionalization among Swedish elementary school teachers 1860–1906*. Teoksessa *The Social Role and Evolution of the Teaching Profession in Historical Context*. Toim. Simo Seppo. University of Joensuu. *Bulletins of the Faculty of Education* 27 (Joensuu 1988), s. 124; *Barnett Singer*, *The Teacher as a Notable in Brittany 1880–1914*. *French Historical Studies* 9 (4) (1976); s. 635–659; Karl-Heinz Günter & Gert Geissler, *The Social Role of the Volksschullehrer (elementary school teacher) in the Work of Diesterweg*. Teoksessa *The Social Role and Evolution of the Teaching Profession in Historical Context*. Toim. Simo Seppo. University of Joensuu. *Bulletins of the Faculty of Education* 24 (Joensuu 1988), s. 117–118.

15 Kansanopettajuuden mallikansalaisuusideaali esiintyy lainsäädännön ja komiteamietintöjen rekrytointisäädöksissä 1860-luvulta 1950-luvulle asti. *Rinne* 1986, s. 208; Seminaarihengestä ja opettajakorkeakoulujen hengestä ks. *Rinne* 1989, s. 179, 183.